

OSMANLI DEVLETİNDE ISLAHAT FERMANINDAN SONRA EĞİTİM SİSTEMİ VE YAPILAN EĞİTİM REFORMLARI¹

Murat ŞAHİN,
İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa
muratefe451@gmail.com
ORCID:0000-0001-8960-5636

Özet

Araştırmada, Osmanlı devletinin ıslahat fermanından sonraki eğitim sistemi ve yapılan eğitim reformları incelenmiştir. Araştırmada belgesel taraması yöntemi kullanılmıştır. Osmanlı devletinde eğitim sistemi yıllarca kendini yenilemeden, eski usul bir düzen ile devam etmiştir. Eğitim alanında gerçekleştirilmek istenen ıslahat çalışmaları eski usul eğitim sistemini savunanlar tarafından yıllarca engellenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Osmanlı devletinin ekonomik ve siyasi anlamada yaşadığı problemler bu reform çalışmalarının sekteye uğramasına sebep olmuştur. Tüm bu olumsuzluklara rağmen dönemin padişahları ve yöneticileri modern eğitimden yana tavır alarak eğitim sistemini modern bir yapıya kavuşturmaya çalışmışlardır. Bu modernleşme sürecinin en belirgin olduğu dönemler Tanzimat döneminden sonra ve özellikle II. Abdülhamit döneminde gerçekleştirilen eğitim çalışmalarıdır. Bu dönemlerde gerçekleştirilen eğitim reformları Cumhuriyet rejiminin alt yapısını oluşturmuştur. Özellikle II. Abdülhamit zamanında gerçekleştirilen reform çalışmaları ile eğitim alanında hızlı bir dönüşüm ve gelişim süreci yaşanmıştır. II. Abdülhamit döneminde eğitim sisteminde teşkilatlanma en üst düzeye çıkarılarak taşrada planlı bir eğitim sistemi oluşturulmuştur. Yapılan reform çalışmaları ile toplumun modern bir eğitime kavuşması amaçlanmış ve günümüz eğitim sisteminin temelleri atılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı devleti, eğitim sistemi, reform çalışmaları.

EDUCATION REFORMS AND EDUCATION SYSTEM IN OTTOMAN EMPIRE AFTER OTTOMAN REFORM EDICT

Abstract

In the research, the education system of the Ottoman state after the reform decree and the educational reforms were examined. The education system in the Ottoman state continued with an old-fashioned order without renewing itself for years. The reform efforts to be carried out in the field of education were tried to be prevented for years by those who defended the old-fashioned education system. In addition, the economic and political problems of the Ottoman state caused these reform efforts to be interrupted. Despite all these negativities, the sultans and administrators of the period took a stance in favor of modern education and tried to bring the education system to a modern structure. The periods when this modernization process is most evident are after the Tanzimat period and especially in the II. These are the educational activities carried out during the reign of Abdülhamit. The educational reforms carried out in these periods formed the infrastructure of the Republican regime. Especially II. With the reform works carried out during the reign of Abdülhamit, a rapid transformation and development process was experienced in the field of education. II. During the reign of Abdülhamit, the organization in the education system was maximized and a planned education system was established in the countryside. With the reform studies, it was aimed to provide the society with a modern education and the foundations of today's education system were laid.

Key Words: Ottoman state, education system, reform studies.

GİRİŞ

Tanzimat fermanından sonra maarif alanında yapılması planlan reform çalışmalarının birçoğu siyasi ve ekonomik gerekçelerden dolayı gerçekleşmemiştir. Osmanlı devleti Tanzimat döneminde gerçekleştiremediği bu

¹ Bu çalışma, 12-14 Mayıs 2022 tarihlerinde Eğitimde Mükemmellik Derneği ve Prizren Üniversitesi tarafından düzenlenen "13'üncü Uluslararası Eğitimde Yeni Yönelimler" kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

reformlardan dolayı Avrupa devletlerinin yoğun baskısına maruz kalmıştır. Osmanlı devletinin Rusya ve Avrupa devletleri karşısındaki zayıflığı bu baskıların daha da artmasına sebep olmuştur. Osmanlı devleti bu baskılardan kurtulmak ve reformlar konusundaki samimiyetini göstermek amacı ile 1856 yılında kapsamlı reformların yer aldığı Islahat fermanını ilan etmiştir (Sencer, 1984). İngiliz, Fransız ve Avusturya elçilerinin ağır baskısı altında hazırlanan bu ferman pek çok alanda reform yapılmasını ön görmekteydi. Türk toplumunun eğitim ve öğretim hayatına herhangi bir yenilik getirmeyen bu ferman ile Gayr-ı Müslimlere birçok yeni hak tanınmıştır. Bu ferman ile Gayr-ı Müslimlere kültür bağımsızlığı, okula açma hakkı ve Türk okullarına serbest girme hakkı tanınmaktaydı (Kodaman, 1988). Gayr-ı Müslim cemaatler kendilerine tanınan bu haklar ve Avrupa devletlerinin yardımları ile yoğun bir eğitim faaliyetine başlayarak memleketin her tarafında milli ve dini okullar açmaya başlamışlardır. Açılan bu yabancı okullar zamanla ırkçı bir nesil yetiştirmiş ve Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretim, siyasi düşünce ve kanaat alanlarında hızlı bir parçalanmaya sebep olmuştur.

YÖNTEM

Bu çalışma belgesel taraması yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Belgesel tarama yöntemi var olan kayıt ve belgelerin incelenerek veri toplanması olarak tanımlanmaktadır (Karasar, 2005). Tarama sürecinde Osmanlı eğitim sistemindeki eğitim sistemini ve eğitim reformlarını ele alan kaynak kitaplar, makaleler ve tez çalışmaları incelenmiş ve özet olarak sunulmaya çalışılmıştır. Yararlanılan kaynakların belirlenmesinde mümkün mertebeye birincil kaynak olmasına ve özellikle belirtilen tarih aralıklarına yönelik hazırlanmış olmasına dikkat edilmiştir.

BULGULAR

Maarif-i Umumiye Nezareti

Osmanlı devleti mevcut eğitim sisteminde var olan dağınıklığın giderilmesi ve eğitimde modernleşme hareketlerini hızlandırmak amacı ile 1857 yılında merkezi bir Maarif teşkilatı (Maarif-i Umumiye Nezareti) kurmuştur. Kurulmuş olan bu teşkilat aynı zamanda bakanlık düzeyindeki ilk eğitim öğretim örgütüdür. Bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı'nın temelini oluşturan bu teşkilatın ilk bakanı Abdurrahman Sami Paşa'dır (Erdoğan, 2005). Maarif-i Umumiye Nezareti'nin görevlerini içeren ilk yönerge nazırlık kurulduktan ancak 4 yıl sonra 1861 yılında yayınlanabilmiştir. Bu yönergede Harbiye, Tıbbiye ve Bahriye dışında kalan bütün okulların Maarif Nezareti'ne bağlı olduğu, eğitim kurumlarının ilkokul (Sıbyan mektepleri), ortaokul (Rüştiyeler) ve yüksekokul olarak sınıflandırıldığı belirtilmekteydi. Ayrıca yönergede ilkokulunun Müslüman ve Gayr-ı Müslimlere göre ayrı ayrı olacağı ve ilkokuldan sonra ortak eğitim yapılacağı, ikinci ve üçüncü dereceli okullarda eğitim dilinin Türkçe olacağı, öğrencilerin bir üst sınıfa sınav ile geçeceği ve öğretmenliğin bir meslek olarak kabul edileceği belirtilmekteydi (Türk, 2003). Özellikle ikinci ve üçüncü dereceli okullarda eğitim dilinin Türkçe olmasına yönelik madde, Osmanlı devletinde milliyetçilik akımının başlangıcı olarak atılan şuurlu bir adım olarak görülmektedir (Kodaman, 1988). Nitekim yapılan bu çalışmalar ile Osmanlı devletinde yaşayan farklı milletlerin ortak bir üst kimlik altında toplanması amaçlanmıştır.

Maarif-i Umumiye Nazırlığı 1867 yılına kadar kurmuş olduğu komisyonlar ile eğitimi denetim altına almaya çalışmıştır. Bu komisyonlardan Sıbyan-ı Müslime Komisyonu haftada bir toplanarak İslam dinine ait telif edilen eserleri incelemiştir. Farklı cemaat temsilcilerinden müteşekkil olan Rüştiye ve İlmiye Komisyonları ise haftada bir toplanarak öğrencilerin eğitim işlerini görüşmüşlerdir. Nazırlığa bağlı olarak çalışan bu komisyonların dışında ilmi hüviyete sahip bazı kuruluşlarda (Beşiktaş İlmiye Cemiyeti, Encümen-i Daniş, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye) maarif alanında faaliyetlerde bulunmuşlardır (Berkes, 2007). Bu kuruluşlardan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Fuat Paşa Himayesinde 1862 yılında kurulmuştur. Bu cemiyet dini ve siyasi konular dışında her türlü ilim ve fen fenne dair kitap, makale ve dergiyi telif ve tercüme ederek faaliyet göstermiştir. Osmanlı devletindeki ilk ilmi dergi olan Mecmua-yı Fünun da bu cemiyet tarafından çıkarılmıştır (İhsanoğlu, 1992). Yine bu dönemde Maarif-i Umumiye Nezareti bünyesinde 1865 yılında kurulmuş olan Tercüme Cemiyeti milletin menfaatine uygun yabancı dillerde yazılmış olan ilmi kitapları tercüme ederek faaliyet göstermiştir (Kodaman, 1988). Bu cemiyetlerin faaliyetleri incelendiğinde Avrupadaki ilim ve fenlerin tercüme edilerek Osmanlı devletindeki eğitim müesseselerine ve topluma aktarılacak istendiği görülmektedir.

Osmanlı devleti Islahat Fermanıyla yapmayı taahhüt ettiği reformları gerçekleştirilemeyince Avrupa devletleri tarafından sunulan reform projelerinden birini seçmek ve uygulamak zorunda kalmıştır. Osmanlı devleti sunulan bu reform projelerinden Fransa tezini daha uygun bularak kabul etmiştir. Osmanlı devleti aslında bu Fransız tezinin kendileri açısından fayda sağlayacağını ve Osmanlılık fikrinin gelişimine katkı sağlayacağını düşünmüştür.

Bu kararın alınmasında Tanzimat aydınlarının “Osmanlı Milleti” oluşturma fikri ve Fransa’ya yakınlığı ile bilinen dönemin önemli paşalarının (Ali ve Fuat Paşa) etkisi olduğu söylenebilir. Avrupa’nın müdahalesi ile Osmanlı devletinin kabul ettiği bu reformlar sonrasında Osmanlı eğitim sistemi Fransız eğitim sistemine uydurulmaya çalışılmıştır (Kodaman, 1988). Ancak bu reform çalışmaları Gayr-ı Müslimlere ait olan din, eğitim ve kültür müesseselerinin Osmanlı devleti aleyhine çalışan siyasi kulüpler haline gelmesine sebep olmuştur.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi

Maarif sisteminin yeniden düzenlenmesi ve sistemleştirilmesine yönelik olarak 1869 yılında Maarif Nazırı Saffet Paşa’nın öncülüğünde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu nizamnamede maarif sisteminin teftiş ve değerlendirilmesine ilişkin esaslar, eğitim hakkı, eğitim yönetimi, eğitim kademelerinin belirlenmesi, eğitim harcamaları, öğretmen yetiştirme ve seçme şartları, taşra örgütünün yapılanması ve sınav sistemlerine dair konuları yer almaktadır (Akyüz, 2018).

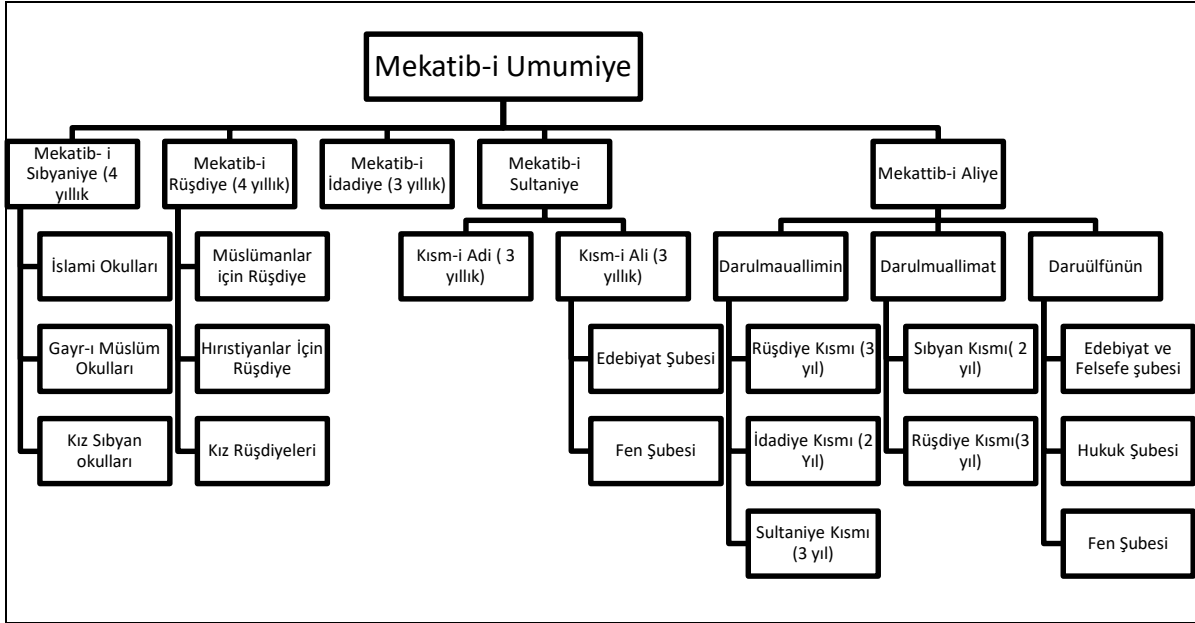
Hazırlanmış olan Nizamname ile maarif sistemine birçok yenilik getirilmiştir. Nizamname ile maarif teşkilatı, kanunlar ile görev tanımları yapılan sistemli bir yapıya sahip olmuştur. Nizamnamede eğitim işlerinin İstanbul’daki Maarif Nezaretinin sorumluluğunda gerçekleştirileceği ve eğitim ile ilgili planlama ve danışma organı olarak Maarif Nazır’ının başkanlığında Meclis-i Kebir-i Maarif kurulacağı belirtilmiştir. Meclis-i Kebir-i Maarif, maarif teşkilatının genel idare merkezi konumunda bir yapıya kavuşturulmuştur. Maarif teşkilatının genel merkez teşkilatında ilmi ve idari işleri yürütmek üzere iki daire oluşturulmuştur. Bu dairelerden Daire-i İlmiye bölümü çeşitli fenlere ait kitapların Türk diline çevrilmesi ve Türk dilinin ilerlemesine yönelik çalışmalar ile görevlendirmiştir. Daire-i İdare ise maarifle ilgili yönetmelikler, talimatnameler ve kararnamelerin taslaklarını hazırlamak ve maarif teşkilatında çalışan memurların işlerini takip etmek ile görevlendirilmiştir (Kodaman ve Saydam, 1992).

Nizamnamede taşrada maarif teşkilatlanmasına yönelik ayrıntılı planlar yer almaktadır. Nizamname ile taşradaki her vilayette maarif işlerinden sorumlu bir maarif Müdürünün atanması ve bu müdürün başkanlığında Meclis-i Kebir-i Maarife bağlı Vilayet Maarif Meclisi’nin kurulması kararlaştırılmıştır. Nizamnamede ayrıca vilayetlere maarif muhakkiklerinin ve müfettişlerinin de atanacağı belirtilmiştir (Akyüz, 2018). Bu çalışmalar Osmanlı devletinin taşradaki eğitim işlerine önceki dönemlere göre daha fazla önem verdiğini göstermektedir. Müfettişlerin ve muhakkiklerin taşraya atanmasına yönelik bu girişim maarif işlerinin planlanması ve düzenlenmesinde merkezîyetçi bir yapının oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir. Nizamname ile ayrıca okullar verdikleri eğitime göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalar yapılırken Fransız eğitim sistemi örnek alınmıştır. Osmanlı devletindeki okullar yönetim ve denetim koşullarına göre iki sınıfa ayrılmıştır. Bu okullardan Mekatib-i Umumiye’lerin denetim ve yönetimleri tamamen devlete aittir. Mekatib-i Hususiye’ler ise yalnızca denetimi devlete ait olan özel okullardır (Kodaman, 1988). Bu okullar kendi içlerinde tahsil derecelerine göre kademelendirilmiştir. Şekil 1.’de Mekatibi-i Umumiye’nin eğitim kademeleri (Kodaman, 1988) sıralanmıştır.

Mekatib-i Hususiyeler; Müslüman tebaanın açtığı okullar, Gayr-i Müslimlerin açtığı okullar ve yabancıların açtığı okullar olarak ayrılmaktadır. Bu okullar devletin denetimine tabi okullar olmakla beraber fertler ya da cemaatler tarafından yönetilmişlerdir (Akyüz, 2018). Osmanlı devletinin mevcut şartlarının zayıflığından dolayı (nüfus, ekonomi, iç ve dış siyaset, yetişmiş insan gücü) nizamnamede yer alan reformların gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Bu sebeple nizamnamede yer alan reformlardan şartları uygun olanların İstanbul’dan başlanarak uygulanmasına karar verilmiştir. Nizamname de yer alan kararlar modern bir eğitimi sistemi getirme çabası olarak değerlendirilmektedir. Ancak nizamnamede yer alan maddeler Avrupa eğitim sistemiyle kıyaslandığında pek çok eksiklik barındırmaktadır. Tüm bunlara rağmen nizamname ile eğitim sisteminin kanunlaştırılmasına yönelik önemli bir adım atılmıştır. Nizamnamede yer alan maddeler incelendiğinde Osmanlı devletinin medrese eğitiminden ziyade modern eğitime yöneldiği ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin dini alandan dünyevi alana kaydırıldığı görülmektedir. Ayrıca modern eğitim ile medrese eğitimi arasındaki ikililiğin, nizamname ile tescillendiği görülmektedir (Altın,2008). Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Türk eğitim sisteminin temellerini oluşturması ve kanunlaştırılması bakımından önemlidir. Her ne kadar nizamnamede yer alan 198 madde iyi veya kötü ya da uygulanabilir olup olmaması bakımından eleştirilse de dönemin şartlarına göre önemli bir reform hareketi olarak görülmektedir (Demirtaş, 2007). Bu nizamname ile Tanzimat döneminde başlayan eğitim sisteminin kanunlaştırılması süreci devam ettirilmiş ve eğitimde modernleşme çabaları sürdürülmüştür. 1869 yılında ilan edilen Nizamname ile maarif merkez teşkilatında oluşturulan yapı 1872 yılında bazı değişikliklere uğrayarak I. Meşrutiyetin ilanına kadar devam etmiştir. Bu değişiklikler maarif teşkilatında yeniden bir düzenin

oluşturulması ihtiyacından kaynaklanmıştır. Nitekim Osmanlı devletinde 1876 yılına kadar gerçekleştirilmek istenen eğitim reformlarının birçoğu kâğıt üzerinde kalmıştır. Osmanlı devletinin ekonomik ve siyasi problemleri başta olmak üzere içinde bulunduğu mevcut durum maarif alanında istenilen reformların gerçekleşmesine izin vermemiştir (Kodaman, 1988). Şekil 1.'de Mekatibi-i Umumiye'nin eğitim kademeleri sıralanmıştır.

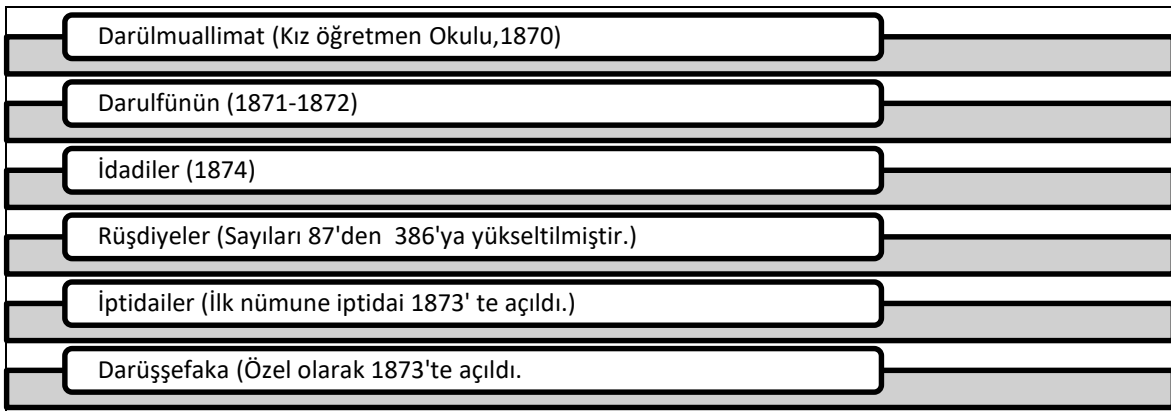
Şekil 1: Mekatib-i Umumiye Eğitim Kademeleri

Kaynak: Kodaman, B. (1988). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin ilanından sonra yer alan maddelerinin uygulanmasına çalışılmış fakat pek başarılı sonuçlar alınamamıştır. Osmanlı devleti o dönemde yaşadığı zorluklardan dolayı birçok eğitim çalışmasını II. Abdülhamit dönemine kadar gerçekleştirememiştir. Özellikle maarif sisteminin taşra teşkilatlanmasına yönelik çalışmaların büyük bir bölümü yapılamamıştır. Taşra teşkilatlanması için planlanan atamalar (maarif müdürlerinin, maarif müfettişlerinin ve muhakkiklerinin atamaları) gerçekleşmediğinden vilayetlerde maarif müdürlükleri açılmamıştır. Taşrada ilk Meclis-i Maarif teşkilatı 1872 tarihinde sadece Tuna ve Bağdat vilayetlerinde açılabilmiştir. Vilayetlerde maarif teşkilatları ancak 1882 tarihinden sonra yayılıp gelişme gösterebilmiştir (Atuf, 1930; akt. Karataşer, 2017). Osmanlı devletinde 1869-1876 yılları arasında yeni okullar açılmıştır. Bu okullar her ne kadar hedeflenen düzeyde yaygınlaşmasalar da bazı ilkleri barındırmaları açısından önemlidir. Bu dönemde (1869-1876) açılan okullar Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2: 1869-1876 Yılları Arasında Açılan Okullar

Kaynak: Kodaman, B. (1988). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

II. Abdülhamit Dönemindeki Reform Çalışmaları

Osmanlı devletinde II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) maarif alanında yapılan birçok yeniliği barındırmaktadır. Daha önce uygulanamayan birçok reform çalışmasının bu dönemde gerçekleştirildiği ve kurulacak Cumhuriyetin eğitim alt yapısının yine bu dönemde atıldığı görülmektedir. II. Abdülhamid döneminde Osmanlı devleti mevcut zor şartlara rağmen eğitim çalışmalarında önemli adımlar atmıştır. Sıfatlarından biri de Maarifperver olan II. Abdülhamid, iktidarı boyunca eğitim süreçlerine çok fazla önem vermiş, döneminde okullaşma açısından önemli bir artış meydana gelmiştir (Zengin, 2003).

II. Abdülhamid döneminde modern ilköğretimin adı İptidai Mektepler olmuştur. Bu dönemde Sıbyan Mekteplerinin sayısında azalmalar olmasına rağmen varlıkları yine de devam etmiştir. 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasiye hükümlerinde maarifle ilgili maddeler yer almaktaydı. Bu kanunun 114. Maddesi ile ilköğretimin zorunlu olacağı belirtilmiştir. Bu madde erkek ve kız çocukların eşit bir şekilde eğitim imkânlarından yararlanmasını temin etmiştir. İlköğretime öğrenci devamını sağlayabilmek için okul çağına gelmiş çocukların listeleri hazırlanmış, köy ve mahalle ihtiyar meclislerine bu konuda görevler verilmiştir. Yine bu dönemde okula kayıt yaptırmayanlar için mülki amirlere takip görevi verilmiştir. Çocuğunu okula yazdırmayan veya devamsızlık yaptırıp göndermeyen velilere para ve hürriyeti bağlayıcı cezalar getirilmiştir. Burada dikkat çekici olan husus mahkeme kararı olmadan cezayı, doğrudan doğruya mahalli idare meclislerinin vermesidir (Kodaman, 1988). Bu dönemde anaokullarının açılmasına yönelik çalışmalar, II. Meşrutiyet'ten önce ve sonra, bazı illerde özel okullar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak bu okulların resmi bir niteliğe kavuşmaları Balkan Savaşından sonra gerçekleşmiştir (Şahin ve Tokdemir, 2011). Kanun-ı Esasiye'de ilköğretimin bu şekilde yer alması ilköğretime verilen önemin arttığını göstermektedir. Nitekim 1879 yılında maarif teşkilatında yapılan değişiklik ile Maarif Nezareti bünyesinde Mekatib-i Sıbyaniye dairesi kurulması devletin ilköğretimi ciddiye aldığı bir göstergesidir. İlköğretimin devletin her bölgesinde yayılabilmesi için 1869 nizamnamesinde yer alan teşkilatlanmanın oluşturulmasına çalışılmıştır. Bu amaçla vilayetlerde maarif müdürlükleri ve meclisleri açılmıştır. Yine bu dönemde taşraya müfettiş ve muhakkik ataması yapılarak bu bölgelerdeki eğitim faaliyetleri yakından takip edilmiştir. 1880 yılında merkez ve taşra arasındaki münasebeti sağlamak için müfettiş sayısı artırılmış ve merkezîyetçi yapı güçlendirilmiştir. 1886 yılında Müfettişlik sisteminde değişikliğe gidilerek teftiş edilen yerlere Gayrı Müslim okulları ve İdadiler de eklenmiştir. Bu şekilde Gayrı Müslim okullarındaki muhtemel zararlı faaliyetlerin önüne geçilerek denetlenmesi öngörülmüştür (Kodaman, 1988).

II. Abdülhamid döneminde medrese üyeleri zamanla sistemden dışlanmış, yerlerine devletin açtığı öğretmen okullarından mezun, yeni yöntemi bilen öğretmenlerin atanmasına başlanmıştır. Öğretmenlerin belirlenmesindeki bu değişim Osmanlı hükümetinin modern eğitimden yana tavır almasının bir sonucudur. Eğitimde yeni tarzın adı "Usul-i Cedit" öğretimdeki adı ise "Usul-i Savtiyye"dir. Yalnızca okuma ve yazmanın kolaylaştırılması ile ilgili olmayan yeni yöntem, eğitimdeki modernleşmeyi, sınıfları, sırası, tahtası, haritası, küresi olan yeni öğretim tarzını simgelemiştir. Özellikle yazma ve telaffuz konusu üzerinde özenle durulmuştur (Alkan, 2005). 1876-1909 yılları arasında Osmanlı devletinde maarif teşkilatının temeli olarak ilköğretim kademesi görülmüş ve önemsenmiştir. Bu dönemde kâğıt üzerinde her türlü tedbirin alınmış olduğu ancak maddi imkânsızlıklar, öğretmen yokluğu ve halkın tutumu gibi sebeplerden dolayı bu tedbirlerin birçoğunun uygulanmadığı görülmektedir. Yine de Tanzimat devrine nispeten ilköğretim kademesinde hatırı sayılır bir gelişme yaşanmıştır. 1876-1906 yılları arasında Rüştiyelerin sayısında da ciddi artışlar yaşanmıştır. 1879 da Maarif Nezareti'nin beş biriminden biri olan Mekatib-i Rüştiye Dairesi eğitim programlarına Fransızca dersi eklemiştir. Bu şekilde yurdun kıyı bölgelerinde yabancılar ile yapılan ticaretin geliştirilmesi hedeflenmiştir. 1883 yılında Osmanlı topraklarında 460 Rüştiye Okulu mevcuttu. Her ne kadar 1889 yılında alınan bir karar ile İdadi okullarının bulunduğu yerlerdeki Rüştiyeler kapatılsa da Rüştiyelerin sayısındaki artış devam etmiştir. Kapatılan Rüştiyelere sağlanan bütçenin idadilere aktarılmasına yönelik alınan kararlar sonrasında halktan olumsuz tepkiler alınmış ancak yeni idadilerin yapımına devam edilmiştir. Tüm bu yaşanan hadiselerle rağmen Rüştiye sayısı 1906 yılında 619'a ulaşmıştır (Akyüz, 2005). Yine bu dönemde yeni açılan idadilerle birlikte toplam idadi sayısı 109'a ulaşmıştır. Rüştiyelerin sayısındaki niceliksel artışın yanında ders ortamlarının daha modern hale getirilmesine yönelik çalışmalarda yapılmıştır. Nitekim 1876'dan önceki Rüştiye binaları boş evler, konaklar ve benzer yerlerden okula dönüştürülen ve okul için çok elverişli olmayan yerlerdi. Bu yüzden II. Abdülhamid bu binaların yerine yeni binalar yaptırmıştır (Kodaman, 1988).

II. Abdülhamid döneminde Galatasaray Sultanisinin islahına yönelik çalışmalar da yapılmıştır. 1868 yılında açılan Galatasaray Sultanisi, Rüştiye ile yükseköğretim arasında eğitim veren dinler arası bir müessese olarak Osmanlılık fikriyatına dayanmaktaydı. Ancak Osmanlılık fikrini aşılama amaçlı açılan bu okul, 1877 yılına kadar Müslümanlardan ziyade Gayr-ı Müslimlerin işine yaramıştır. Burada görev yapan yabancı öğretmenler tarafından Osmanlı devletine düşman bireyler yetiştirilmiş ve buradan mezun olan bireylerin Osmanlı devleti aleyhine zararlı faaliyetlerde buldukları tespit edilmiştir (Vahapoğlu, 1992). Bu durumun önüne geçmek için bir takım tedbirler alınmıştır. Öncelikle bu okula Türk bir müdür tayin edilmiş ve öğretmen kadrosunda değişikliğe gidilmiştir. Ayrıca okula alınan Müslüman öğrenci sayısı artırılarak Gayr-ı Müslim öğrenci sayısı azaltılmıştır. Galatasaray sultanisindeki eğitim müfredatında değişiklikler yapılarak okutulan Türkçe ders saatleri artırılmış ve okulun milli bir kimlik kazanmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı devletinde Mektebi-i Sultanilerden beklenen vazifeler tam sağlanamadığından bazı tedbirlerin alınması gerekmiştir. Bu amaçla II. Abdülhamid zamanında vilayet idadilerinin eğitim süresi yedi yıla çıkarılarak Mekteb-i Sultanilerden beklenen hizmetin bu okullar tarafından karşılanmasına çalışılmıştır (Kodaman, 1988).

II. Abdülhamid, eğitim sisteminde dinselleşme ile kendisine bağlı, sadık bir kuşak yetiştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla, Osmanlı devletinde çoğunluğu Müslüman ve ayrılma eğiliminde bulunan Arnavut, Kürt ve Arapları bir arada tutmayı amaçlayan savunmacı bir İslamcılık siyaseti takip etmiştir. Aşiret mektebinin de bu amacı gerçekleştirmek için açılan bir okul olduğu düşünülmektedir (Alkan, 2005). Genel olarak aşiret mektebinin kuruluş amacına bakıldığında ilkin bu okul aracılığı ile merkezin taşrada yerel bir elit grup vasıtası ile nüfuz etmeyi çalıştığı görülmektedir. Buradan mezun olacak gençlerin yarının aşiret reisleri veya aşiretin ileri gelenleri olacağı düşünülmektedir, bu okullarda devletle hangi düzeyde ve nasıl bir ilişki içinde olunacağına dair standart ve basit bir eğitim verilmiştir. Ayrıca bu okullar vasıtası ile sorun çıkaracak aşiretlere karşı çocuklarının koz olarak kullanılması ve göçebe yaşayan aşiretlerin medenileştirilmesi amaçlanmıştır. Ancak sürekli disiplin sorunlarının çıktığı aşiret mektebinden 1903 yılına kadar 18 öğrenci mezun olabilmıştır. Yaklaşık 15 yıl eğitim vermiş olan Aşiret Mektepleri 1907'de bir yemek boykotu nedeniyle kapatılmıştır (Akpınar, 1997).

II. Abdülhamid döneminde kızların okutulmasına ve hayatı-ı içtimaiyeye dâhil olabilmelerine yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Bu dönemde kızlara ait idadi ve sultanilerin yanı sıra bir de üniversite açılmıştır (Alkan,2005). Kadınlar yine bu dönemde, öğretmenlik dışında kamusal alanda devlet memuru (postane ve maliyede) olarak yer almaya başlamışlardır (Baysal, 2017). 1875-1909 yılları arasında öğretmenlerin eğitimlerine ve seçimlerine ayrı bir özen gösterilmiştir. 1875 yılında Bosna, Girit ve Konya vilayetlerinde birer Darulmuallimîn-i Sıbyan açılmıştır (Ergin, 1977). Açılan öğretmen okullarına rağmen yine de öğretmen yetersizliğinden dolayı öğretmen ihtiyacının büyük bir bölümü medreselerden karşılanmıştır. 1887 yılında yatılı hale getirilen Darümualliminden mezun olduktan sonra öğretmen olmak istemeyen talebelere verilen burslar geri istenerek bu talebeler öğretmenlik yapmaya zorlanmışlardır. Darümuallimin ve Darümuallimatlar dışında öğretmenlik için başvuru alan diğer mesleki kaynaklar; medreseliler, subaylar, gayrı müslimler, memurlar, idadi mezunları ve din görevlileridir (Alkan, 2005). Tazminat devrine nazaran II. Abdülhamid döneminde Darümualliminler'den çok fazla öğretmen yetiştirilmişse de imparatorlukta açılan okulların sayısı fazla olduğundan öğretmen temininde zorluklar yaşanmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tanzimat döneminden itibaren, siyasal ve toplumsal düşünüşümün ana hedefi modernleşme olarak görülmüştür. Bunun da ancak bilim ve fen ile sağlanacağı düşünülmekteydi. Bu sebeple kurtarıcı olarak da düşünülen bilimin, eğitim aracılığı ile gelecek kuşaklara aktarılmasına önem verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilmek istenen eğitim reformları toplumsal değer çatışmalarını beraberinde getirmiştir. Toplumda farklı ideolojilere sahip bireylerin yetişmesi ile eski-yeni, dini-laik, doğulu-batılı türünden çatlıklar giderek artmış ve bu durum eğitimde ikililiğe yol açmıştır. Bu duruma bağlı olarak dini eğitim ile müspet bilimlerin bir arada nasıl verileceği tartışılmıştır. Yaşanan düşünce ve değer çatışmalarının kaynağı olarak medrese hocaları ile en az idadi eğitimi görmüş tabiat dersleri okutan hocaların, öğrencilere iki ayrı dünya sunmaları ve böylesi bir ortam içerisinde eğitim gören çocuk ve gençlerin birbirine zıt fikirler içerisinde yetişmeleri gösterilmektedir.

Osmanlı devletinde meydana gelen toplumsal ayrışmalar beraberinde siyasal ideolojilerin eğitim alanında çatışmasına sebep olmuştur. Eğitim alanında modernleşme ile birlikte hükümete muhalif ve aykırı grupların artması eğitim sisteminde bir takım tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. Bu tedbirlerin başında okullarda okutulan din derslerinin sayılarındaki değişim olarak gösterilebilir. Zira bu dönemlerde dinselleşme bir anlamda sadakatsizliğin ve muhalefetin panzehiri olarak görülmüştür.

Osmanlı devletinde meydana gelen toplumsal dönüşümün diğer bir yansıması da farklı milletlerin tek çatı altında toplanmasına ve bir üst kimlik altında yönetilmesine dayalı çalışmalardır. Bu çalışmalar eğitim alanında bazı ideolojiler ekseninde varlık göstermişlerdir. Devletin birlik ve beraberliğini sağlamak için Tanzimat döneminde ortak vatana bağlı Osmanlıcılık, II. Abdülhamid'in ilk on beş yıllık döneminde İslam-Türk sentezi ve II. Meşrutiyet döneminde ise Türk-İslam sentezi olarak ortaya çıkan bu ideolojiler Cumhuriyet döneminde Ulus Devlet gerçeğine uygun olan Türk Ulusçuluğu şeklinde kendini göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, A. (1997). *Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi*. İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (2005). *İmparatorluktan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim*. (Edt. Kemal H. Karpaz), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akyüz, Y. (2018). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2018*. Ankara: Pegem Akademi.
- Altın, H. (2008). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, (271-283).
- Baysal, H. (2017). Osmanlı'da Kadın Memureler İçin Motivasyon Uygulamaları: Bank-ı Osmani-İ Şahane, Dersaadet Telefon Anonim Şirketi Osmaniyesi Ve Kadın Birinci İşçi Taburu Üzerine Bir İnceleme, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 29 (339-366).
- Berkes, N. (2007) *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demirtaş, Z. (2007). Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi. *Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(176).
- Erdoğan, T. (1995). Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 247-285.
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma ve yöntemi* (15. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Karataşer, B. (2017). Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 57,(423-434).
- Kodaman, B. (1988). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kodaman, B. Saydam, A. (1992). *Tanzimat Devri Eğitim Sistemi - 150. Yılında Tanzimat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (1992). *Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı - 150.Yılında Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sencer, M. (1984). Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal Ve Yönetimsel Gelişmeler. *Amme İdaresi Dergisi*, 17(3), 46-71.
- Şahin, M. ve Tokdemir, M.A. (2011). II. Meşrutiyet döneminde eğitimde yaşanan Gelişmeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. 9, (851-876).
- Türk, E. (2003). Düünden Bugüne Milli Eğitim Bakanlığı Kuruluş ve Tarihsel Süreç, *Bilim ve Aklın Aydınlanışında Eğitim*, 44, (16-28).
- Vahapoğlu, M. H. (1992). *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Zengin, S. Z. (2003). *II. Abdülhamid Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Makale Geçmişi	<i>Geliş:</i> 20. 05.2022	<i>Kabul:</i> 20.12.2022	<i>Yayın:</i> 31.12.2022
Makale Türü	Araştırma Makalesi		
Önerilen Atıf	Şahin, M. (2022). Osmanlı devletinde ıslahat fermanından sonra eğitim sistemi ve yapılan eğitim reformları. <i>Journal of Research in Education and Teaching</i> . 11 (4), ss. 25-31.		